

УДК 355.426

С.В. Белай, І.І. Приходько

Академія внутрішніх військ МВС України, Харків

УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК ДО ПРИПИНЕННЯ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ НА ОСНОВІ ВПРОВАДЖЕННЯ У ПРАКТИКУ НАВЧАННЯ ТИПОВИХ СЦЕНАРІЇВ ДІЙ НАТОВПУ

Обґрунтовано розроблення наборів типових сценаріїв дій натовпу для адаптації у систему підготовки особового складу частин та підрозділів внутрішніх військ МВС України до виконання службово-бойових завдань. Проведено аналіз поведінки натовпу, наведена класифікація видів натовпу і визначено поняття "динаміка натовпу" для застосування у службово-бойовій діяльності внутрішніх військ. Запропоновано варіанти сценаріїв можливих типових дій агресивного натовпу для удосконалення заходів професійної підготовки у внутрішніх військах МВС України.

Ключові слова: удосконалення підготовки, типові сценарії, масові заворушення, натовп

Вступ

Постановка проблеми. Внутрішні війська МВС України беруть участь в охороні громадського порядку (ОГП), забезпеченні громадської безпеки (ЗГБ) під час проведення масових заходів, припиненні заворушень. Ускладнення оперативної обстановки в сфері ОГП визначається явищами соціально-політичного, природного та техногенного характеру, які створюють для внутрішніх військ особливі умови діяльності. Як свідчить практика, на сьогоднішній час найбільш небезпечними для громадського порядку та безпеки є події соціально-політичного характеру [1, 2].

За час незалежності України стали частішими випадки масового волевиявлення людей. Зазначені процеси реалізуються у вигляді різноманітних масових заходів. У такій ситуації внутрішні війська повинні сприяти дотриманню різними сторонами цивілізованих і законних форм та методів боротьби та політичної конкуренції, не допускати виникнення гострих конфліктів.

Основною метою підготовки особового складу внутрішніх військ до виконання службово-бойових завдань (СБЗ) з ОГП під час забезпечення проведення масових заходів та припинення заворушень є навчання особового складу діям у різних ситуаціях, які можуть раптово виникнути під час виконання завдань служби. На сьогоднішній день такі практичні та теоретичні заняття проводяться, але їх тематика включає розгляд не всіх найбільш вірогідних (типових) ситуацій, що можуть трапитися під час виникнення натовпу. Завдяки цьому, як свідчать підсумки з проведення тактико-спеціальних навчань та виконання СБЗ з ОГП, особовий склад внутрішніх військ під час зіткнення з ситуацією по якій не проводились практичні заняття, на наш погляд, не в повному обсязі спроможний виконати поставленні завдання.

Тому для вирішення цього питання пропонується використовувати набір сценаріїв, що включатиме перелік найбільш вірогідних типових ситуацій, що можуть трапитися під час виконання СБЗ. Однак при розробці типових сценаріїв необхідним є знання особливостей формування натовпу, а саме можливої поведінки людей в натовпі. Отже стаття спрямована на дослідження поведінки натовпу, та розроблення типових сценаріїв дій натовпу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній час в наукових джерелах питанням розробки сценаріїв дій натовпу приділяється незначна увага, однак існує значна кількість наукових досліджень психології натовпу [2 – 6].

Системне вивчення феномену натовпу почалось в другій половині XIX століття. В країнах Західної Європи незалежно одна від одної склались дві наукові школи: німецька психологія народів (М. Лазарус, Г. Штейнталь, В. Вундт) і франко-італійська психологія мас (Г. Лебон, Г. Тард, В. Парето, Ш. Сигеле).

За нашою думкою радянські науковці недостатню увагу приділяли вивченню проблем виникнення натовпу, розробленню сценаріїв його дій, пояснюючи це тим, що кожна з названих шкіл виконувала замовлення політичної влади відповідних країн. В наслідок чого пострадянська психологічна наука виявилася не підготовленою до аналізу вказаних явищ та не змогла своєчасно надати практичні рекомендації по мірі проявів феноменів "натовпу".

На сьогоднішній час дослідженнями психології натовпу займаються такі науковці як Назаретян А.П., Ольшанский Д.В., Почебут Л.Г. та ін. Феномен натовпу розглядається ними з двох сторін: з інформаційно-психологічної та політичної точки зору. Однак зазначені дослідження, в основному, спрямовані на розгляд психологічних аспектів масової активності громадян у суспільстві, в них не відо-

бражуються питання забезпечення громадської безпеки та охорони громадського порядку.

Мета статті. На підставі аналізу сучасних наукових досліджень феномену натовпу обґрунтувати розроблення наборів типових сценаріїв дій натовпу для впровадження в систему підготовки внутрішніх військ.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до статті 39 Конституції України громадяни мають право мирно збиратися та прово-

дити збори, мітинги, походи і демонстрації. Наказом МВС України № 230 від 11.04.2005 р. такі форми масової активності громадян визначено як масові заходи. Не зважаючи на те, що масові заходи є безпечними та дозволені законодавством, вони містять потенційну небезпеку для суспільства – під час їх проведення збирається велика кількість людей на одному місці, в результаті чого можуть виникнути групові порушення громадського порядку. Останні, в свою чергу, з різних причин можуть перетворитися в масові заворушення (рис. 1).

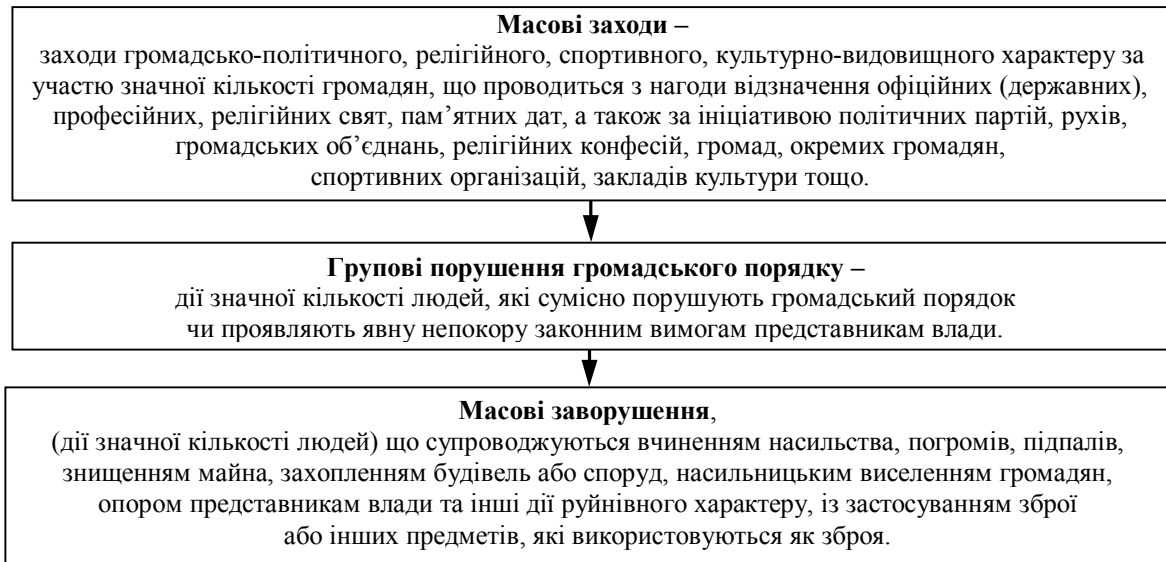

Рис. 1. Форми прояву масової активності громадян

Діючою та руйнівною силою, розглянутих форм прояву масової активності громадян, є натовп. Сучасна наукова думка відносить натовп до складу феноменального. У наукових дослідженнях, які розглядали різні аспекти цього феномену (таких авторів як Рошин С. К., Назаретян А. П., Ольшанский Д. В. [4 – 6]) неоднозначно вказано кількісний склад натовпу чи це питання взагалі не підіймалося або замовчувалося.

Наприклад, Ірхін Ю. Б. визначає натовп в кількості „...10, 20 і більше людей” [7], в інших джерелах кількісного складу натовпу не наведено. За нашої думкою, це питання потребує подальшого дослідження та його треба розглядати з точки зору ОГП і ЗГБ та можливих негативних наслідків для суспільства.

В західній літературі склалась класифікація натовпу – пасивний та активний, яка адекватно відображує явища, що реально виникають у житті. Запропонована схема трансформації різних видів натовпу (рис. 2).

Пасивні натовпи характеризуються відсутністю стимулів до будь-якого громадського незадоволення і позитивним або нейтральним ставленням людей до цих заходів (наприклад, культурно-видовищних масових заходів). Основними типами пасивних натовпів є оказіональний та конвенціональний. Оказіональним натов-

пом визначають скупчення людей, які зібрались з приводу несподіваної пригоди у повсякденному житті (наприклад, дорожньо-транспортна пригода). Конвенційний натовп збирається з приводу заздалегідь оголошеної події (наприклад, мітинг політичного руху), де вже є направлений інтерес і громадяни готові виконувати запропоновані умови (конвенції) та, як правило, у таких ситуаціях не порушується громадський порядок.

Активний натовп обов'язково має сильно виражений емоційний заряд, і на що його буде направлено залежить від обставин. Громадяни, які знаходяться в натовпі, набувають відчуття нездоланної сили, знаходиться у стані, приблизно схожому з ейфорією, який характеризується зникненням індивідуальних особливостей, особистих досягнень, норм поведінки тощо. Знижуються моральні стримуючі мотиви, анонімність у натовпі знімає почуття відповідальності. Основними типами активного натовпу є експресивний (наприклад, акції протесту кримських татар, що виникли у березні 1998 року в Автономній республіці Крим), і діючий натовп, в результаті чого є негативні наслідки для громадян та державної власності.

Експресивний натовп ритмічно виражає ту чи іншу емоцію: радість, ентузіазм, збурювання тощо. Спектр емоційних домінант дуже широкий, а головна відмінна риса – ритмічність вираження. У ряді випа-

дків процес ритмічного вираження емоцій може прийняти особливо інтенсивну форму, і тоді виникає феномен масового екстазу.

Екстатичний натовп – екстремальна форма експресивного натовпу (наприклад, рух Білого братства з весни 1993 р. до подій восени 1993 р.).

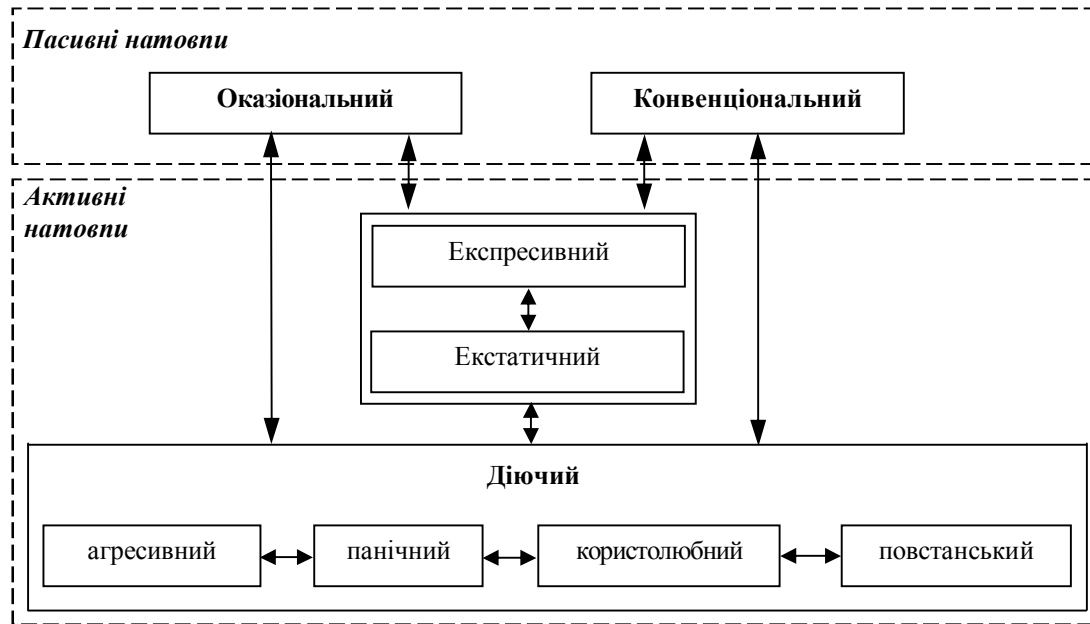

Рис. 2. Класифікація натовпу за видами

Діючий натовп є найбільш значимий і небезпечний вид стихійної поведінки. В його рамках, в свою чергу, можливо відокремити декілька підвидів. Одним з найбільш небезпечним варіантів є агресивний натовп, емоційною домінантою якої є ярість, злоба. Цей вид натовпу вирішує проблеми насильственным шляхом, при цьому відсутня раціональна основа його дій. Проведені дослідження дозволили зробити висновок, що панічний натовп самий небезпечний з діючих видів натовпу [8]. За кількістю безпосередніх жертв масова паніка, як правило, перевищує агресивний натовп. Панічний натовп, який найчастіше виникає після надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, супроводжується різким ослабленням волевого самоконтролю, обійнятий жахом, прагненням кожного уникнути реальної або уявленої небезпеки.

Наступним видом діючого натовпу є користолюбний, це натовп з ярко вираженою емоційною домінантою (жадоба, бажання володіти предметною цінністю чи інформацією, наприклад події, що були пов'язані з продовольчою кризою в СРСР у кінці 1980-х років). Повстанський натовп теж є різновидом діючого натовпу, він відрізняється від агресивного соціально справедливим характером обурення (наприклад, усі руйнівні бунти, повстання, революції).

В вітчизняних джерелах зустрічається класифікація за видами натовпу, такими як: революційний натовп; натовп з числа спортивних фанатів; релігійний натовп; миттєвий натовп; злочинний натовп і натовп в умовах терористичного акту. Автор стверджує, що кожний вид натовпу має свої психологічні

особливості [9].

Знання особливостей вищевказаних видів натовпу необхідно для розроблення заходів психологічного забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ. Однак така досить розгалужена класифікація видів натовпу не придатна до використання під час оперативного управління частинами та підрозділами військ, вона ускладнює процес управління військами. До того ж доведено, що натовп може миттєво трансформуватися з одного виду в інший [4 – 6, 8], тому доцільно прийняти спрощену класифікацію виду натовпу, де він буде визначатись за рівнем агресії, як *агресивний* та *неагресивний*. Треба зазначити, що для визначення рівня агресії людей в натовпі в подальших дослідженнях необхідно розробити критерії та показники поділу натовпу за цим рівнем.

На сьогодні виявлено два основних механізми утворення натовпу: чутки та емоційна циркуляція (циркуляційна реакція) [4, 5, 10]. Чутки розглядаються як характерний спосіб передачі та розповсюдження інформації в натовпі. Вони виконують функцію орієнтації учасників натовпу в ситуації, що складається, служать для учасників натовпу засобом співвіднесення своїх дій з діями інших учасників і виступають в ролі колективного процесу прийняття рішення. Проведений аналіз сучасних досліджень показав, що основною причиною виникнення натовпу є циркуляційна реакція, яка відображує передачу та трансформацію емоційного стану на психофізіологічному рівні взаємин між людьми. Емоційна циркуляція нівелює індивідуально-психологічні особливості людей, ситуаційно знижується роль особистого

досвіду, індивідуальної і ролевої ідентифікації, змінюється законослухняна поведінка: особистість у натовпі відчуває і реагує “як всі” (відбувається еволюційна регресія: активізуються базові, більш нижчі, психологічно-фізіологічні потреби людини).

Необхідно зазначити, що проблема виникнення, розповсюдження та управління чутками та емоційною циркуляцією на сучасному етапі розвитку психологічної науки є актуальним напрямом дослідження та предметом інформаційно-психологічної протидії, що дозволить зменшити імовірність появи агресивних натовпів.

Проведене дослідження показало, що існують фактори перетворення організованого масового заходу в неконтрольований натовп:

- 1) соціальні (безробіття, низький рівень життя громадян тощо);
- 2) фізіологічні (низька якість життя, голод, перевтомлення, тривале безсоння, алкогольні та наркотичні сп'яніння);
- 3) психологічні (несподіванка, подив, переляк, які можуть бути викликані недостатньою кількістю

інформації про способи протидії та потенціальні загрози здоров'ю та життю);

4) ідеологічні (відсутність явної і високозначимої єдиної політичної цілі, харизматичних лідерів та низький рівень суспільної згуртованості).

Всебічний аналіз даного феномену показав, що натовп постійно розглядається у часових рамках, тому є доцільним використання поняття “динаміка натовпу” при виконанні СБЗ з ОГП та ЗГБ під час забезпечення проведення масових заходів та припинення заворушень.

Динаміка натовпу – це процес формування певного скупчення людей під впливом різноманітних соціально-психологічних, ідеологічних та фізіологічних факторів, що відбувається з моменту виникнення натовпу до його зникнення, в якому може відбуватися трансформація натовпу з неагресивного в агресивний.

Виходячи з аналізу динаміки натовпу, доцільно даний процес поділити на чотири умовних етапи (рис. 3).

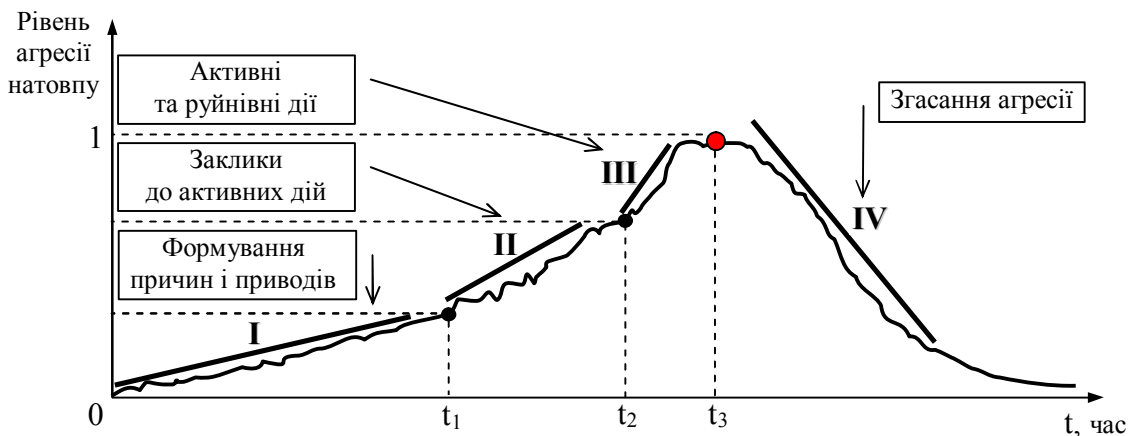

Рис. 3. Умовні етапи динаміки натовпу

Перший етап – формування причин і приводів для виникнення натовпу, який характеризується розповсюдженням чуток негативного характеру, появи циркуляційної реакції тощо. При цьому активізуються антагоністичні групи, виникає певна кількість людей, з'являються лідери.

Другий етап – трансформація скупчення людей в неагресивний натовп, в якому можуть появлятися заклики до активних дій.

Третій етап – наростання агресивності в натовпі, неагресивний натовп стає агресивним, який може переходити до активних, руйнівних дій з потенційною небезпекою для суспільства.

Четвертий етап – згасання, як правило, він починається після втручання сил охорони правопорядку, або коли натовп досягнув власної мети, чисельність натовпу може поступово зменшуватися та агресивність спадати.

Треба зазначити, що в подальших досліджен-

нях необхідно сформулювати критерії та показники, що дозволять обґрунтувати границі переходу етапів динаміки натовпу за кількісним визначенням агресії натовпу. На сьогоднішній час ми тільки пропонуємо розглядати рівень агресії натовпу на відрізку від 0 до 1. А також визначаємо, що коли рівень агресії досягає переходу від другого до третього етапу динаміки натовпу, виникають протизаконні дії громадян у натовпі – масові заворушення, що супроводжуються вчиненням насильства, погромами, підпалами, знищенням майна та іншими діями руйнівного характеру.

Виходячи з проведеного аналізу логічним є припущення, що відповідно до кожного етапу динаміки натовпу варто розробляти типові сценарії дій натовпу. Будемо вважати, що під час першого та другого етапу динаміки натовпу натовп є неагресивний. Найбільш небезпечним є третій етап динаміки натовпу, де з'являється та діє агресивний натовп.

Тому в першу чергу потрібним є розроблення сценаріїв саме агресивного натовпу третього етапу його динаміки. Четвертий етап динаміки натовпу характеризується трансформацією агресивного натовпу в неагресивний. В подальших дослідженнях доцільним є розроблення варіантів сценаріїв дій натовпу за всіма етапами динаміки натовпу.

Отже завдяки проведеному аналізу в статті можливо стверджувати, що натовп може миттєво трансформуватися за видом (див. рис. 2), звідки слідує, що він також може швидко перейти від одних

дій до інших (можливо тих, що взагалі не притаманні ситуації, що склалась). Тому під час розробки сценаріїв необхідно детально розробляти та брати до уваги при управлінні частинами та підрозділами внутрішніх військ можливі варіанти дій натовпу.

Таким чином, щоб запобігти трансформації неагресивного натовпу в агресивний або зменшити негативні наслідки від цього процесу на особовий склад пропонується наступний варіант можливих сценаріїв дій агресивного натовпу за третім етапом динаміки натовпу (рис. 4).

Рис. 4. Варіант можливих сценаріїв дій агресивного натовпу за третім етапом динаміки натовпу

Проведеними дослідженнями визначено, що незалежно від причин появи агресивного натовпу (визначено основні три групи появи натовпу: політико-економічні, національно-релігійні та культурно-спортивні [11]), сценарії дій (див. рис. 4) майже однакові.

За кожним сценарієм дій натовпу необхідно проводити заняття з професійної підготовки з особовим складом частин та підрозділів внутрішніх військ, які повинна складатися за двох навчальних блоків: спеціальної та психологічної підготовки.

З метою підготовки особового складу внутрішніх військ до виконання завдань з ОГП відповідно до наказу МВС України № 521 від 05.07.2005 р. у частинах та підрозділах організовується: професійна підготовка офіцерів; підготовка штабів; бойова, гуманітарна та спеціальна підготовка прапорщиків, сержантів і солдатів; підготовка спеціалістів; підбір і навчання начальників військових нарядів. Перелічені заходи відносяться до блоку професійної підготовки, в плани занять якої доцільно включати підготовку особового складу частин та підрозділів військ

до виконання СБЗ окремо за кожним сценарієм дій натовпу за чотири етапами динаміки натовпу.

Одним із завдань професійно-психологічної підготовки до бойової служби є вивчення, аналіз і прогнозування суспільно-політичної та криміногенної обстановки в районах виконання СБЗ, характеру і спрямованості психологічних дій деструктивних сил; прогнозування ступеня їх впливу на несення служби та військовослужбовців, морально-психологічний стан особового складу, виконання поставлених завдань. В змісті цього виду підготовки є завдання з прогнозування, профілактики, та нейтралізації негативного інформаційно-психологічного впливу на особовий склад. Основною метою при підготовці до патрульної служби є навчання особового складу діям у різних ситуаціях, які можуть раптово виникнути під час виконання завдань служби. Тому пропонується перед початком несення служби проводити психологічну підготовку особового складу з використанням соціально-психологічних тренінгів та відпрацюванням кожного типового сценарію дій натовпу за чотири етапами динаміки натовпу.

Висновки

За результатами проведеного дослідження запропоновано класифікувати натовп як агресивний та неагресивний для застосування під час управління частинами та підрозділами внутрішніх військ. Така класифікація дозволяє спростити процес управління військами під час забезпечення проведення масових заходів та припинення масових заворушень. Обґрунтовано поняття динаміки натовпу та зазначено чотири основні її етапи. Для вдосконалення підготовки особового складу внутрішніх військ до виконання СБЗ з ОГП пропонується розробляти та впроваджувати в діяльність внутрішніх військ сценарії дій натовпу за кожним з чотирьох етапів динаміки натовпу.

Подальші напрямки досліджень будуть спрямовані на розроблення деталізованих типових сценаріїв дій натовпу за чотири етапами його динаміки; розробку критеріїв і показників визначення кількісної складової натовпу та його поділу за рівнем агресії.

Список літератури

1. Белай С.В. *Методика визначення та прогнозування рівня складності оперативної обстановки органами управління внутрішніх військ МВС України в умовах масової активності громадян* / С.В. Белай, В.М. Бацамут // *Управлінські, правові та психологічні аспекти запобігання масовим порушенням громадського порядку та проявам тероризму: мат. міжн. НПК, К., 26 червня 2008 р. / Акад. управління МВС. – К. : Акад. управління МВС, 2008. – С. 8.*
2. Воробйова І.Ю. *Психологічне забезпечення діяльності працівників ОВС в умовах вияву соціально небезпечної поведінки натовпу* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 "Юридична психологія" / І.Ю. Воробйова. – К., 1999. – 20 с.
3. Омельченко Ю.В. *Маси і натовпи: соціально-філософський аналіз* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 "Історія філософії" / Ю.В. Омельченко. – К., 2002. – 17 с.
4. Роцин С.К. *Психологія толпы: анализ прошлых исследований и проблемы сегодняшнего дня [Електр. ресурс] / С.К. Роцин // Психологический журнал, 1990. – Т 11, № 5. – Режим доступа : <http://psyfactor.org/lib/roschin.htm>.*

5. Назаретян А.П. *Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. Лекции по социальной и политической психологии* / А.П. Назаретян. – СПб. : Питер, 2003. – 192 с.

6. Ольшанский Д.В. *Психология масс* / Д.В. Ольшанский. – М., 2001. – Режим доступа : <http://psyfactor.org/lib/aggression.htm>.

7. Ірхін Ю.Б. *Психологічне супроводження заходів з охорони громадського порядку під час проведення спортивних змагань : методичні рекомендації* / Ю.Б. Ірхін. – К. : КНУВС, ДП "Друкарня МВС", 2007. – 26 с.

8. Приходько І.І. *Виявлення соціально-психологічних факторів динаміки натовпу, які визначають складність оперативної обстановки під час виконання службово-бойових завдань особовим складом внутрішніх військ МВС України* / І.І. Приходько, С.В. Белай // *Нормативно-правові та методологічні аспекти юридичної та оперативної психології: матеріали наук.-практ. семінару, Харків, 27 – 28 березня 2008 р. / Ін-т підготовки слідчих кадрів СБУ Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого. – Х. : Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого, 2008. – С. 135–140.*

9. Ліпатов І.І. *Психологія натовпу та її врахування в службово-бойовій діяльності внутрішніх військ* / І.І. Ліпатов // *Нормативно-правові та методологічні аспекти юридичної та оперативної психології: матеріали наук.-практ. семінару, Харків, 27 – 28 березня 2008 р. / Ін-т підготовки слідчих кадрів СБУ Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого. – Х. : Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого, 2008. – С. 113–115.*

10. Приходько І. І. *Уявлення військовослужбовців внутрішніх військ МВС України про учасників трансляції чуток* / І.І. Приходько, І.В. Воробйова // *Вісник Національної академії оборони України. Зб. наук. праць. Вип. 1 (9). – К. : НАОУ, 2009. – С. 146–151.*

11. Белай С.В. *Таксономічні підходи до оцінювання складності оперативної обстановки в умовах можливого виникнення масових заворушень* / С.В. Белай // *Збір. наук. праць НА ДПС України. – № 39. Частина II. – Хмельницький : Вид. НА ДПС України ім. Б.Хмельницького, 2007. – С. 8–11.*

Надійшла до редколегії 10.06.2009

Рецензент: канд. військ. наук ст. наук. співробітник Д.В.Павлов, Академія внутрішніх військ МВС України, Харків.

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДГОТОВКИ ЛИЧНОГО СОСТАВА ВНУТРЕННИХ ВОЙСК К ПРЕКРАЩЕНИЮ МАССОВЫХ ВОЛНЕНИЙ НА ОСНОВЕ ВНЕДРЕНИЯ В ПРАКТИКУ ОБУЧЕНИЯ ТИПОВЫХ СЦЕНАРИЕВ ДЕЙСТВИЙ ТОЛПЫ

С.В. Белай, И.И. Приходько

Обоснована розробка наборов типовых сценариев действий толпы для адаптации в систему профессиональной подготовки личного состава частей и подразделений внутренних войск МВД Украины к выполнению служебно-боевых задач. Проведено анализ феномена толпы, приведена классификация видов толпы и определено понятие "динамика толпы" для использования в служебно-боевой деятельности внутренних войск. Предложен вариант сценариев возможных типовых действий агрессивной толпы для усовершенствования мероприятий профессиональной подготовки во внутренних войсках МВД Украины

Ключевые слова: усовершенствование подготовки, типовые сценарии, массовые волнения, толпа.

ARGUMENTAR ELABORACIYN OF TYPICAL SCENARIOS OF ACTIONS CROWD FOR ADAPTATION INTO SYSTEM OF VOCATIONAL TRAINING THE STAFF OF MILITARY UNITS AND MILITARY DIVISION OF INTERNAL ARMIES OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE TO PERFORMANCE FOR SERVICE AND COMBAT ACTIVITY

S.V. Belay, I.I. Prikhodko

It is carried out the analysis of a phenomenon of crowd, classification of kinds of crowd is resulted and the concept "dynamics of crowd" for use in for service and combat activity of internal armies is certain. The variant of scenarios of possible typical actions of aggressive crowd for improvement of actions of vocational training in internal armies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is offered.

Keywords: preparation improvement, typical scenarios, mass excitements, crowd.